Vývoj pracovní neschopnosti pro nemoc a úraz v letech 2004 – 2011

1. Úvod

1.1. Obecně

Problematika pracovní neschopnosti pro nemoc a úraz je závažná a z pohledu hodnocení vývoje v čase také zajímavá nejméně ze dvou důvodů. Prvý – zdravotní, souvisí se zdravotním stavem zaměstnanců v návaznosti na určitou pracovní činnost, prostředí, používanou techniku a technologii, bezpečnost a hygienu práce apod. Druhý – ekonomický, se vztahuje k důsledkům nepřítomnosti dočasně pracovně neschopných v zaměstnání, ke snížení tvorby zdrojů, k čerpání fondu nemocenského pojištění a v neposlední řadě i k vyvolaným nákladům zdravotní péče. Právě tento důvod se – ve světle změněných společensko-ekonomických podmínek od počátku devadesátých let minulého století – stává stále naléhavějším.

Podobně jako při hodnocení jiných jevů sociálního či makroekonomického charakteru, i v tomto případě nejlépe odhalíme podstatné souvislosti dlouhodobým pohledem. Je však třeba si dobře uvědomit rizika, která jsou s tím spojena. Běh času nepůsobí jen na samotný objekt hodnocení, zákonitě přináší i změny našeho přístupu.

V zásadě dochází ke změnám dvojího druhu. Jedny jsou projevem „přirozeného“ vývoje sledovaných jevů, zatímco druhé vycházejí z určitého vědomého rozhodnutí. Mezi dříve zmíněné patří mimo jiné demografické (pokles počtu nemocensky pojištěných, stárnutí obyvatelstva) či ekonomické (vývoj nezaměstnanosti, inflační pohyb) změny, podobně jako technický a technologický rozvoj (vliv na bezpečnost a náročnost práce). Vývojové trendy mohou v nemalé míře ovlivnit také vědomě prováděná opatření v oblasti legislativy (např. změny výše dávek a jiných nároků, úpravy pojištění apod.) a konečně na úroveň věrohodnosti poznání sledovaných jevů mají závažný vliv i změny metodické (vymezení základního souboru zpravodajských jednotek statistického zjišťování a dopočty zjištěných výsledků, změny klasifikací, sledovaných ukazatelů apod.). Co se metodických změn týče, nelze neuvést klasifikaci CZ NACE navazující od 1.1.2008 na Odvětvovou klasifikaci ekonomických činností. Tato změna nemálo komplikuje hodnocení dlouhodobých časových řad dat v členění podle odvětví.

Oba výše uvedené druhy změn ovlivňují chování dotčených subjektů v různé míře a je nutné k nim při analytickém hodnocení přihlížet. Rozdíl mezi nimi však nelze absolutizovat, je relativní a jeho váha s délkou hodnoceného období klesá.

1.2 Úloha „ Nem-Úr “ jako základní zdroj informací

Hodnocení vývoje pracovní nemocnosti a úrazovosti vychází zejména z údajů získávaných pomocí výkazu Nem-Úr 1–02(01). Statistická zjišťování v oblasti pracovní nemocnosti a úrazovosti mají velmi dlouhou tradici začínající už v padesátých letech minulého století. Skutečností je, že **tato tradice rokem 2011 končí.** V souladu s obecným a prospěšným trendem snižování zpravodajské náročnosti pro respondenty i zpracovatele dat **se počínaje rokem 2012 získávají údaje z administrativních zdrojů ČSSZ.** V této souvislosti se proto ukazuje jako potřebné analyzovat časovou řadu (srovnatelných) dat získaných statistickým zjišťováním tj. do roku 2011. **Tato analýza proto –** jak formou, tak i obsahem - **navazuje na předcházející analýzu zachycující léta 1990 – 2003** a z pohledu časové řady je jejím pokračováním (viz Vývoj pracovní neschopnosti pro nemoc a úraz v letech 1990-2003, ČSÚ, kód 1127-05, Praha 2004).

Zásadní význam pro obsah i způsob sběru statistických dat měl až do roku 2008 zákon č. 54/1956 Sb. o nemocenském pojištění zaměstnanců ve znění p.p. (dále jen „zákon“); v návaznosti na postupné rozšiřování sledovaných ukazatelů obsahuje výkaz nemálo vazeb také na zákoník práce a jiné zákony.

Zpravodajskou povinnost k výkazu měly ekonomické subjekty, popř. jejich organizační složky, které samostatně prováděly agendu nemocenského pojištění. Za organizace s počtem do 25 zaměstnanců (dále také „malé organizace“) a za osoby samostatně výdělečně činné (dále jen „OSVČ“), které samy nelikvidovaly nemocenské pojištění, předkládaly údaje formou sumářů Okresní správy sociálního zabezpečení (v Praze to byla Pražská správa sociálního zabezpečení). Údaje získávané formou sumářů nebyly členěny do odvětví. Jinak řečeno, vše co je dále hodnoceno v odvětvovém členění ekonomiky, nezahrnuje do roku 2007 data za ekonomické subjekty do počtu 25 zaměstnanců a OSVČ (cca 30 % nemocensky pojištěných).

Počínaje rokem 2008 bylo možno s použitím statisticko-matematických metod propočítat rozložení ekonomických činností i za dosud nečleněné tzv. malé podniky a OSVČ a o rok později již byla data z ČSSZ předkládána bez použití sumářů, tj. za jednotlivé subjekty a dle IČO „přihrát“ ke každému subjektu příslušnou OKEČ (NACE) z RES (Registr ekonomických subjektů), který ČSÚ spravuje. Proto jsou údaje dle ekonomických odvětví počínaje rokem 2008 již kompletní, tj. včetně dat za tzv. „malé podniky“ a OSVČ.

Ukazatele výkazu jsou naturálního (počet osob, případů nemoci či úrazu, počet kalendářních dnů pracovní neschopnosti) i hodnotového (náklady, náhrady a přirážky v Kč) charakteru.

Základním ukazatelem, ke kterému se vztahují údaje o pracovní neschopnosti **je ukazatel průměrného počtu nemocensky pojištěných osob.** Z tohoto počtu osob jsou zvlášť uvedeny ženy a v případě úrazovosti i mladiství do 18 let.

Okruh nemocensky pojištěných osob byl vymezen v zákoně č. 154/1956 Sb., ve znění pozdějších změn a doplňků. Podle tohoto zákona byly z nemocenského pojištění podle zákona č. 154/1956 Sb., vyňaty - **a do zjišťování Nem-Úr proto nebyly zahrnuty** tyto skupiny osob:

- příslušníci ozbrojených sborů z povolání
- cizí státní příslušníci, kteří nemají trvalý pobyt na území ČR a kteří jsou v ČR činní pro zaměstnavatele požívající diplomatických výsad a imunit a pokud mohou být účastni nemocenského pojištění v jiném státě pro v pracovním vztahu uzavřeném podle cizích právních předpisů
- zaměstnanci, kteří jsou činní v ČR pro zaměstnavatele, kteří nemají sídlo na území ČR
- zaměstnanci, kteří vykonávají pouze příležitostné zaměstnání
- příslušníci Celní správy ČR
- příslušníci Hasičského záchranného sboru ČR.

Naopak, **podle zákona byly** nemocensky pojištěny a **do šetření Nem-Úr také zahrnuty tyto skupiny osob:**

- zaměstnanci v pracovním poměru (včetně osob činných v poměru, který má obsah pracovního poměru, i když pracovní poměr nevznikl proto, že nebyly splněny všechny podmínky stanovené pro jeho vznik pracovněprávními předpisy)
- členové družstva, jestliže nejsou v pracovněprávním vztahu k družstvu, ale vykonávají pro družstvo práci, za kterou jsou odměňováni
- společníci a jednatelé společnosti s ručením omezeným a komanditisté komanditních společností, jestliže nejsou v pracovněprávním vztahu k této společnosti, ale vykonávají pro ni práci, za kterou jsou touto společností odměňováni
- zaměstnanci činní na základě dohody o pracovní činnosti
- soudci
- členové zastupitelstev územních samosprávních celků, jestliže jsou jim vypláceny odměny jako členům zastupitelstev územních samosprávných celků, kteří tyto funkce vykonávají jako uvolnění
- poslanci Poslanecké sněmovny a senátoři Senátu Parlamentu
- členové vlády, prezident, viceprezident a členové Nejvyššího kontrolního úřadu, Veřejný ochránce práv, zástupce veřejného ochránce práv a ředitel Bezpečnostní informační služby
- dobrovolní pracovníci pečovatelské služby
- pěstouni, kteří vykonávají pěstounskou péči ve zvláštních zařízeních
- osoby zařazené k pravidelnému výkonu prací ve výkonu trestu odnětí svobody ve vazbě

- osoby se změněnou pracovní schopností připravující se pro pracovní uplatnění
- státní zaměstnanci podle služebního zákona (zákon č.218/2002 Sb.)

Od roku 2009 platí nový zákon č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění, který nově stanovil a zjednodušil i výčet pojištěnců, kteří jsou nemocensky pojištěni dle tohoto zákona (viz § 5 zákona).

Zjednodušeně lze říci, že podle tohoto zákona jsou nemocensky pojištěny i osoby, dosud z něho vyňaté a osoby samostatně výdělečně činné (zákon č. 54/1956 Sb., se vztahoval na zaměstnance a pro OSVČ byly stanovovány podmínky plateb, které se v průběhu let měnily). Stále však platí, že osoby samostatně výdělečně činné jsou nemocensky pojištěny pouze na základě dobrovolnosti, což se také odráží jejich nízkým počtem (v průběhu sledovaného období se podíl pojištěných osob OSVČ liší a zpravidla nepřevyšuje zhruba 20 % jejich celkového počtu dle údajů ČSSZ).

Z hlediska výkazu Nem Úr a srovnatelnosti výsledků zpracování dat o nemocnosti a úrazovosti v ČR se však prakticky nic nezměnilo, což znamená, že pro účely statistického výkazu Nem Úr je i nadále sledován tzv. civilní sektor, to znamená, že se výkaznická povinnost k tomuto výkazu nevztahovala na příslušníky Policie ČR, Hasičského záchranného sboru ČR, Celní správy ČR, Vězeňské služby ČR, Bezpečnostní informační služby a Úřad pro zahraniční styky a informace a vojáky z povolání (§ 5 písm. A) bod 2 zákona č. 187/2006 Sb.). Údaje o pracovní neschopnosti OSVČ byly a v současnosti jsou stále získávány ze zdrojů ČSSZ.

Frekvence statistického zjišťování prováděného výkazem Nem-Úr se v návaznosti na potřeby uživatelů dat v průběhu času měnila. Z počátečních dvou mutací výkazu – měsíční a roční – začala být v roce 1997 využívána jen roční a od roku 2001 byla zavedena pololetní periodicita zjišťování která přetrvávala až do roku 2011 včetně.

Údaje zjištěné šetřením Nem-Úr jsou členěny (s určitým omezením v případě dat za malé organizace) podle institucionálních sektorů (veřejný, soukromý a zahraniční sektor a osoby samostatně výdělečně činné), podle území (kraje) a podle odvětví (OKEČ, resp. CZ-NACE).